

Милан Ристовић. *Mussolini ante portas – Италијански фашизам и југословенско суседство (1919–1925)*.
Београд: Службени гласник, 2021, 301.

Како стоји у поднаслову књиге, њен предмет је развезивање јадранског чвора почетком 20-их година 20. века и први сусрет младе јужнословенске државе са фашизмом. Од Рапалског уговора 1920. до Римских споразума 1924. писац прати дипломатске маневре обе државе, колебања политичара, антифашистичко и антијугословенско расположење маса, писање штампе обеју држава и однос интелектуалаца према фашизму. Од активности Д'Анунција и Мусолинија до процене фашизма код Антонија Грамшија и Ива Андрића. У позадини приказаних збивања је анализа фашизма: агресивног италијанског иредентизма и раних југословенских унитаристичких фашизама. Ристовићева детаљна слика ужег временског раздобља од шест година помаже да се схвати шира целина односа Краљевине СХС и Италије између два светска рата: италијански иредентизам, фашистичка агресија и југословенска одбрана Далмације. Замршени билатерални и међународни склоп прегледно је рашчлањаван а лежерни коментатор није савладао строгог историчара. У мисли о друштву региона овај напор је (нажалост) упадљив јер се писац не труди да новој националној будућности осигура нову прошлост. Не жали, као што то чини велики део корозивне српске историографије, за неоствареним Лондонским уговором из 1915, није југоносталгичар нити се штити вербалним антифашизмом. Књига није ни суви позитивизам, него је вешто сложена вишеслојна целина доба. Утисак је да књигу није писао домаћи, већ вансеријски обавештени образовани модерни инострани историчар ком су туђе реваншистичке националне предрасуде које отворено или латентно прожимају анализе разних фаза домаће прошлости. Откуда овај утисак о студији београдског историчара?

Књига је пре свега корекција накнадне памети о фашизму. Уверљиво је показано виђење фашизма очима савременика на изворној југословенској и италијанској грађи. Богати материјал олакшава одгонетање и уживљавање у хегемони смисао једног доба с висине. Постоје колективне самообмане савременика фашизма, али и приписивања потоњих генерација аналитичара фашизма. Садржај ове књиге непосредно и посредно коригује једностраности обеју генерација. То није лако. Лакше је прихватити данас тиражну прошлост него се трудити око неприлагођене. Да би се други напор исплатио, треба бити имун према разним савременим мнемоничким, пре свега националним, менаџментима сећања који нереклексивно мењају однос важног и неважног. У експанзији „патриотских“ студија, приступ ове књиге није типичан. Ко данас гледа са више југословенске осматрачнице изазива рефлексну подозривост коју, међутим, треба схватити као аутентичну похвалу.

Захваљујући овој перспективи Ристовић је једнако успешно показао колебања Мусолинија и лутања југословенске дипломатије. У средишту међудржавног сукоба био је статус Ријеке. Агресивни дуче само је тактички подржавао Д'Анунција јер је у њему видео конкурента, о Словенима је говорио као о бољшевицима, а у окупацији Далмације и у све агресивнијој политици храбрила га је колебљива политика великих сила. На другој страни је регент Александар, за разлику од Пашића, давао предност Скадру над Ријеком, а српски и хрватски политичари још више су се разликовали. У Београду, Загребу и Љубљани било је спонтаних масовних протеста против настрљивих фашиста, Станислав Краков је био опчињем Мусолинијем, а Иво Андрић га је одмах препознао као опасног вођу покрета ког подржава италијанска елита. Мозаичка целина једног доба склопљена је у књизи комбиновањем његове државне, друштвене и интелектуалне стране. У погледу из висине нису заборављени важни детаљи.

Овај напор је данас редак. У савременој ренационализованој мисли о друштву региона највећи део истраживача заробљен је идентитетском жабљом перспективом. Има и другачијих, али и оних трећих, који јесу кадри али се устежу да ствари гледају из висине, из историјскоепохалне перспективе. Где спада писац ове књиге? Мало је рећи да у овој књизи свестраност анализе почива на ретком полиглотском познавању извора. Треба помнути хладан приступ, вешту организацију излагања која одржава пажњу читаоца, поуздану италијанску и југословенску изворну грађу, штампу и пробрану секундарну литературу. Упркос свему, речена издигнута перспектива није до краја искоришћена јер се писац уздржавао од процене снаге дужих историјских процеса, подземних постојаних идејнополитичких токова и ритмова културе сећања. Није у питању потреба укључивања опредељења, него процена токова шире целине. Да је писац ушао у овај ризик, књига би била провокативнија. Овако се књизи мало може замерити, осуђена је на хвалу.

И макар је тако, пишевом истраживачком искуству и широкој обавештености више би пристајала полусинтеза јер је осигурана неидентитетским тумачењима догађања и избором ваљане грађе. Зато што згуснути не може свако, већ само онај ко је довољно свестан сложености, кадар за њену поуздану редукуцију и неоптерећен хегемоним националним и идеолошким стереотипима. Писац се могао (у уводу и закључку) хобсбаумовски мало измакнути од догађаја ка процесу, од критике извора ка обрасцима употребе прошлости, од понашања елита ка интересима група. У истраживачком послу ове врсте важно је искористити ширину видика, концентрацију, затим поглед одозго и извана (коришћење страних извора) и одсечније се разграничити од традиционалне догађајне историографије, колико год овај искорак био ризичан. Фашизам и антифашизам су идеалан повод за то. Истини за вољу, пажљивији читалац може „осетити“ да се у излагању иза класичне нарације ове књиге крије историографска неортодоксија, коју је код нас по-

уз дано зацртао Андреј Митровић. Ненаметљива дистанца од мејнстрим домаће историографије јесте у књизи присутна, али недовољно и с обзиром на то колико дуго Ристовић као уредник неконформистичког часописа *Годишњак за друштвену историју* успешно крчи пут поменутом ослобађању.

Ово и отуда што је књига прилог критици не само домаћег савременог историјског ревизионизма него и италијанског. Италијански читаоци ће боље уочити колико се нпр. ревизионизам историчара Ренца де Феличеа, затим ново романтизовање Мусолинија, морална неутрализација фашизма и рушење мита о покрету *Resistenza* у Италији 90-их подударају са међуратним односом италијанске штампе према Југославији. Можда јесте морализам критика превртљивости код политичара (Мусолини), зато што им је лавирање у опису посла, иста критика није морализам код процене ревизионистичког заокрета историчара (Ф. Фиреа, Е. Нолтеа и Р. де Феличеа). Социолог би додао да култура сећања није циклична река понорница која увире да би у новој кризи загонетно поново избила на површину, него да интереси водећих класа и елита регулишу токове сећања. Да моћни никоме не дугују истину. Ристовићева анализа не улази у овај проблем, али га латентно наговештава. Наиме, књига је надоградива јер је вешто организована важна нова грађа склопљена у целину на чији се садржај и архитектонику потоњи истраживачи могу поуздано ослонити.

Зашто је уз процену књиге као вредног конкретноисторијског прилога истраживању фашизма изнето и упозорење на њену уздржаност? Зато што је реч о нескладу између искусне акрибије, с једне, и одустајања од теоријскоисторијских изазова, с друге стране. Преузимање и промишљање теоријских ризика не може се очекивати од свих истраживача. Само су ређи кадри за еволуцију од „билатералне ка мултилатералној“ методологији у којој истраживачка снага и ширина видика спонтано регулишу меру. У реченом смислу писац ове књиге био је неоправдано теоријскоисторијски уздржан.

Тодор КУЉИЋ

Vladimir Geiger, Suzana Leček. *„Bog čuva Jugoslaviju“: Politička i ideološka pozadina dizajna i ikonografije novčanica Kraljevine SHS/Jugoslavije*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2020, 240.

Новац је одвајкада предмет озбиљног интересовања бизнисмена, економиста, обичних људи, просјака, лопова и нумизматичара, а последњих деценија и историчара. Као и многи други артефакти које власт производи,